

ANTIMODERNIZAM U DRAMI NOSI NAS RIJEKA
ELVISA BOŠNJAKA¹

Ivan Trojan

UDK: 821.163.42.09Bošnjak, E-2

Drama Elvisa Bošnjaka *Nosi nas rijeka* (2002.) kritički se odnosi spram nekih od sistemskih sastavnica hrvatskog modernog društva tematski podsjećajući na program *Heimatkunsta* kao jednog od važnijih književnih proglašenja *antimodernističkih* tendencija s početka 20. stoljeća na njemačkom govornom području. Bošnjak u drami skriveno postavlja u fokusni interes kapitalističku ekonomiju i društveno uređenje s kojima se obračunava kroz sinegdohično kritičko zapažanje, bez izravnog poziva na promjenu svijeta, usmjeravajući se na iskustveno dostupne sadržaje ili aspekte tematskog kompleksa kada do izražaja dolaze partikularni spoznajni interesi, ali i potisnuti, neimenovani strahovi u suočenju s modernom svakidašnjicom.

Ključne riječi: antimodernizam; Elvis Bošnjak; »Nosi nas rijeka«; Heimatkunst; naturalizam

¹ Rad je nastao u okviru znanstvenoga projekta *Politike identiteta i hrvatska drama od 1990. do 2016.* koji financira Hrvatska zaklada za znanost (broj projekta: IP-2016-06-4316, voditelj projekta: prof. dr. sc. Zlatko Kramarić)

I.

Hrvatska je književnost u prvoj polovici 20. stoljeća u nekoliko navrata izravno komunicirala s *Heimatkunstom*, *antimodernističkim* projektom stvorenim unutar njemačkog govornog područja, aktualnog u vrijeme vladavine Vilima II., te u međuraću, koji su programske studije Adolfa Bartelsa i Friedricha Lienharda, istodobno se nadovezujući na književnu, ponajprije proznu praksu, na samom početku 20. stoljeća, potvrdile i promovirale kao vrlo popularnu književnu činjenicu.² Primjerice, u rijetkim recentnim hrvatskim kritičko-povijesnim prikazivanjima Schönherrova dramskog djela, pa i književnog fenomena nazvanog *Heimatkunst*, izdvojiti je ono dvojica Krešimira Nemeca i Marijana Bobinca koji u tekstu *Bečka i hrvatska moderna: poticaji i paralele*, objavljenog 1997. godine, odčitavaju srodnost Kosorova *Požara strasti* spram poetike zavičajne umjetnosti, preciznije, dijela dramatike Karla Schönherra. Autori tvrde kako se koncepcija pokreta *Heimatkunsta* nalazi u mitskoj, iskonskoj snazi njegovih likova u seoskom okruženju, snazi koja se manifestira u njihovoj vezanosti za zavičajnu grudu i u njihovoj potpunoj predanosti strastima i nagonima (Nemec, Bobinac 1997: 99-102). Sunčica Sabljak u doktorskoj disertaciji

² Riječ je o člancima: A. Bartels: »Heimatkunst, Ein Wort zur verständigung«, *Deutsche Heimat*, br. 5., 1901./1902.; »Warum wir uns über die Heimatkunst freuen«, *Der Kunstwart*, god. 13., br. 1, 1899./1900.; »Heimatkunst«, *Deutsche Heimat*, br. 5., 1902.; »Klara Viebig und die Heimatkunst«, *Deutsche Heimat*, br. 4., 1901.; »Die sogenannte Heimatkunst«, *Der Kunstwart*, god. 13., br. 2., 1900.; »Rosegger und die Heimatkunst«, *Deutsche Heimat*, br. 6., 1902/1903. i dr. te: F. Lienhard: »Der Dichter in Helden« (1900), *Gesammelte werke*, sv. 1. Stuttgart, 1924-26.; »Geschäftliche Vorteile Berlins« (1900), *Gesammelte werke*, sv. 1., Stuttgart, 1924-26.; »Heimatkunst« (1901), *Gesammelte werke*, sv. 1., Stuttgart, 1924-26. i dr. (Preuzeto iz: Donald Watts: *Social values in some novels of the »Heimatkunst« movement*, PhD thesis, University of Warwick, 1975., str. 3-73.) http://wrap.warwick.ac.uk/58889/1/WRAP_thesis_Watts_1975.pdf (Preuzeto: 11. siječnja 2019.)

iz 2013. godine, naslovljenoj *Karl Schönherr. Austrijska drama između naturalizma i Heimatkunsta* nadogradila je započeto komparatističko istraživanje uvaženih profesora u završnim dijelovima istraživanja u kojem opsežno piše o Schönherrovu utjecaju u Kosorovu *Požaru strasti* (Sabljak, 2013: 342-360). I sâm sam analizirao Ogrizovićeve poticaje pri oblikovanju *Vučine* 1921. godine kada u interesni fokus imperativno moramo uzeti dramsku radnju Schönherrrove komedije *Erde (Zemlja)* praizvedene u Zagrebu 10. prosinca 1907. godine. To najkarakterističnije, a po mnogima i estetski najkvalitetnije Schönherrovo dramsko djelo temeljeno je na simboličkoj legendi u kojoj tlo čovjeku daje energiju i snagu sve dok je u kontaktu s njim, odnosno na grčkom mitu o divu Anteju. Grutz i Vučina su središnji dramski likovi obiju drama koje unatoč poznim godinama odlikuje vitalistička snaga upotpunjena antiintelektualnim crtama, elementarnim nagonima, (erotskim) strastima te vezanošću za vlastito tlo. I više nego zamjetljive postaju sličnosti između prilika koje vladaju u Schönherrovu tirolskom i Ogrizovićevu ličkom okruženju. I u jedno i u drugo smješteni su stari, vitalni, nagonski ljudi, prikazani kao snažno tipizirani, fizičkom snagom nadređeni onima mladima, nejakima, osuđenima na potlačenost i poslušnost. Sve veća kompleksnost i neprozirnost modernih društvenih prilika, koja je u Ogrizovićevu djelo inkorporirana uz pomoć motiva Nikolina povratka iz Amerike na rodnu grudu, sukobi se pritom s tradicionalnim, patrijarhalnim sustavom vrijednosti. Upravo dva vječno vitalna dramska junaka uz pomoć svoje zemlje, svoga tla iz kojeg crpe snagu u Schönherra i Ogrizovića prikazani su kao antagonizam spram društvene dinamike moderne. Moment biološkog u obojice se nameće kao odgovor na krizu identiteta koju čovjek sa sjecišta stoljeća proživljava otkrićem dimenzije podsvjesnoga (usp. Trojan, 2011: 347-349).

Ukoliko pri definiranju *Heimatkunsta* u smislu antimodernističkog književnog programa na trenutak simplificiramo, odnosno ignoriramo sporadične neujednačenosti pa i očekivane proturječnosti prouzročene ponajprije istodobnošću teorijskih tekstova Adolfa Bartelsa i Friedricha

Lienharda s onim praktično-umjetničkim pri oblikovanju programa *Heimatkunsta*,³ dvojac usuglašeno književni program sagledava na način da su ga oblikovali konzervativni, regionalni autori, sociološki gledano predstavnici srednjeg društvenog staleža u opoziciji spram industrijskog progresa i liberalne građanske klase, težeći pri tom promociji njemačkog sela, seljaka zemljoposjednika pa čak i oslabiljene njemačke seoske aristokracije. Urbana sredina za njih je prostor dekadencije pri čemu su aktualne književno-umjetničke inovacije intelektualne elite smatrane prijetnjom koja priječi razvoj ljudskoga duha. Stoga *Heimatkunst* njeguje velikim dijelom kult ličnosti u obličju čistokrvnog snažnog pojedinca, obrazovanog seoskog zemljoposjednika koji duhovnošću, a ne intelektom prkosi sudbini i prirodnim silama. Psihologizacija ustupa mjesto biologizaciji jer je junak čvrsto povezan sa zemljom, teritorijem, dijelom ruralnog prostora u kojem obitava. Znanstvenost naturalizma pokušava se prevladati iracionalizmom, intelektualizam – emocionalizmom i sentimentalizmom, industrijalizacija – agrarnom djelatnošću, karijerizmu baziranom na intelektualnom radu suprotstavljeni su odanost obitelji i manualni rad koji dovodi do savršenog suodnosa čovjeka i prirode (usp. Watts, 1975: 3-75 i Sabljak, 2013: 91-100).

II.

Iako unutar rubnog tematsko-motivskog prostora suvremenog hrvatskog dramskog pisma možemo djelomično pronaći odlike istaknutog i ilustriranog antimodernističkog programa, a tada se vezujemo uz opuse hrvatskih religioznih drama koji su pak nehotični produkt »kulturnoga

³ Za potpuniji uvid u problem valja referirati i studije o *Heimatkunstu* Ernsta Wachlera i Timmija Krögera.

katolicizma«, pojma koji stvara Julius Langbehn, njemački pisac i kritičar koji pokušava semantički izjednačiti katolicizam i nacionalizam te je dio njegova opusa često referiran od strane Bartelsa, Lienharda, Wachlera i Krögera (usp. Sabljak, 2013: 93), smatram da jedna drama iz prostora *mainstreama* zaslužuje mnogo veću pozornost kada govorimo o poveznici između *Heimatkunsta* i suvremenog hrvatskog dramskog pisma. Ta će drama, iako se suvremena hrvatska drama bavi gotovo isključivo urbanim prostorom i njegovim ratnim pa političkim, društvenim i ekonomskim tranzicijskim zahtjevnostima, ruralno zadržati kao mentalno i dramsko okruženje konačno i u serioznom dramskom tekstu te time zadobiti epitet *prijelomne* drame.

Do objave i uprizorenja Bošnjakove drame *Nosi nas rijeka*⁴ hrvatske su scene bile gotovo pola stoljeća lišene ruralnoga kao mjesta dramaturškoga propitivanja i tematskog okruženja ozbiljne drame. Racionalizmu pretpostavlja Bošnjak u svojoj drami ljudsku sudbinu i prirodne sile te uz pomoć njih oblikuje radnju. Dramski ritam determiniran je ritmom života u neimenovanom selu u Dalmatinskoj zagori. Unutar dva zimska čina slijedi se ritam seoskoga života koji započinje rezanjem svinjskog mesa te topljenjem čvaraka tijekom kojih spoznajemo dvije smrti – jednu izravno, a drugu posredno – kao utjecaj sudbine koji je (pred)odredio status i postupke svih dramskih lica. Druga polovica drame zbiva se u ljeto i određuju je tipične seoske *manualne* preokupacije, pretvaranje mošta u vino, čuvanje pršuta, te pripreme za vjenčanje i pokušaj samoubojstva koji je provociran tragičnim događajem iz nedavne prošlosti (usp. Boko, 2002: 8-13).

Opoziciju prema gradu, tehnici i liberalizmu Bošnjak gradi kroz likove inteligenta Mladena i sina koji neuspješno studira u Zagrebu. Krajo-lik i ljudi u Bošnjakovoj su drami indikatori univerzalne poruke: ljudski križni put obilježen je udarcima sudbine, slučajnostima, ali i odlukama i

⁴ Dramu Elvisa Bošnjaka *Nosi nas rijeka* praisvelo je Hrvatsko narodno kazalište u Splitu 2. ožujka 2002. godine u režiji Nenni Delmestre.

izborima protagonista. Nagoni i emocije u određenom trenutku potpuno preuzimaju Bošnjakove likove pa će brat na brata prijeteći podignuti nož ili će se Strina strovaliti u Cetinu na umišljeni poziv svog tragično utopljenog sina pri pokušaju spašavanja bratića. Pri tom je ključna u Bošnjaka ipak ljudska odluka, svjesno donesena, motivirana logikom, koja vodi određeni lik. Indikativno je kako su Bošnjakovi junaci slabi borci protiv sudbine, obični, mali ljudi s mnogim manama – grešni – s ciljem da se preko tipizacije dođe do jedinstvenog pogleda na ljudsku pasiju. Šturost jezika i jezični iracionalizam u Bošnjakovoj drami, gdje je neizrečeno ili nedorečeno nadređeno izgovorenim te nijeme geste lika – od ključne su važnosti. Jezična ekonomičnost i dijalektalno bojanje diskursa u skladu je s podrijetlom i obrazovanošću likova koji su dodatno tjeskobni, zatvoreni u sebe, opterećeni tragičnom obiteljskom situacijom i potisnutim traumama. Neosporno je da ih Bošnjak oblikuje uz veliku dozu simpatije preko kojih pretpostavlja neiskvarenost neciviliziranog čovjeka kojeg pokreću nepatvoreno instinkt i nagon. Iracionalizam, emocionalizam i sentimentalizam nasuprot intelektualizmu, odanost obitelji i fizički rad na zemlji, a ne karijerizam propagira gotovo usamljeno Bošnjak unutar hrvatskog suvremenog pisma crpeći energiju i iz antimodernističkog pokreta od prije stoljeća (usp. Sabljak, 2013: 216-283).

Nosi nas rijeka u sebi skriveno nosi i određenu didaktičnu poruku koja je povezana sa suosjećanjem i djelomičnim identificiranjem s pojedinim dramskim licima čije se vrijednosti žele promovirati a koje su sadržane u našem primjeru u vitalizmu, antiintelektualizmu, elementarnim nagonima i vezanošću za sredinu i obitelj kojima pripadaju i iz kojih crpe energiju potrebnu za život. Simpatija je usmjerena na dramska lica srednjeg i najmlađeg brata, Nikole i Jerka te njihove Seke jer svaki od njih na svoj način pridonosi boljitku fundamentalne mikroorganizacije koja sačinjava njihovu sigurnu zonu i relativno sretnu egzistenciju. Jerko će, iako najmlađi brat, ali jedini neoženjen, ostati čuvar obiteljskog imanja nakon odlaska Nikole i Stipe koji pak sreću ne pronalaze izvan okrilja primarnog

obiteljskog doma. Nagonski, energični, radišni, pa stoga i imućni Nikola mnogo vremena provodit će unutar rodne kuće bježeći od depresivne žene, dok će ondje i Seka pronaći egzistencijalnu sigurnost nakon razvrgnuća braka. Nastojanja najstarijeg brata Stipe, pod utjecajem Nevjeste, da razlomi obiteljsko imanje nakon smrti njihove majke tražeći svoj dio imetka postaviti će ga u antagonističku poziciju pojačanu kukavičlukom koji je iskazao pri pokušaju spašavanja Jerka iz nabujale rijeke u kojoj je tragično stradao njihov bratić Miro, Strinin jedinac. Nikola pri pokušaju očuvanja jedinstvenosti i cjelovitosti obiteljskog doma u završnoj sceni trećeg čina animalno nagonski, prijeteci podiže nož na brata:

Pauza. Nikola zapali cigaretu, šeta nervozno po garaži. Stipe ga gleda, nešto bi rekao ali se ne usuđuje.

NIKOLA: Kol'ko s' ti men' para dužan?

STIPE: Osan.

NIKOLA: Osan. Već skoro isto tol'ko i godina. A kol'ko se ulož'lo u tvoju kuću? Kol'ko je Jerko sebe ulož'jo u tu kuću. Biža je s posla da b' rad'jo na tvojoj kući. Pa sestra... e moj Stipe.

STIPE: Nikola razumi me, bar me pokušaj razumit. Ja iman čet' ćeri, najstarija je na fakultetu, druga će sad za njon, ostaju još dvi, triba svakoj dotu spremi...

NIKOLA: I triba l' zato bit prasac? Pa iman i ja troje dice u kući i bolesnu ženu koja ništa ne radi!

STIPE: Ti s' se snaša.

NIKOLA: Ja san se snaša? Ja san rad'jo i šted'jo da b' moga' ulož't u nešto. Šta se ti nis' tako snaša? Pogledaj kako t' se žena oblači, kad se moja tako obukla?

STIPE: Nemojmo sad o tome.

NIKOLA: E nemojmo o tome, bogat'. (*Nalije čašu vina, pije.*) Kol'ko?

STIPE: Ne znan. Eto neka da kol'ko 'oće.

NIKOLA: M – hm. Evo ovako, pripisat ćeš te dvi sob'ce na njega a ja ć' ti oprostiti oni' osan 'iljada šta s' mi dužan.

STIPE: Ja san mislijo dob't bar deset.

NIKOLA: Ti si mislio deset.

STIPE: Pa onde ima dvajst i pet kvadrata.

NIKOLA: On nek' da kol'ko 'oće a ti s' mislijo des't.

STIPE: Pa majke t' božje nisan moga reć' manje od toga.

NIKOLA: Nećeš dob't ni ban'ce. I da m' više nis' izaša' na oči. Eno t' one dvi sobe udav' se u njimon. I slušaj me sad dobro, imaš dva miseca da mi vratiš te pare...

STIPE: Pa di ću i' skup't u dva miseca...

NIKOLA: Boli me kurac. Ne vratiš li ji imaćeš sa mnon posla. A sad se gubi odavde da te moje oči više ne v'de.

STIPE: Nećeš ti mene izbacivat od niklen, ni s ovon garažon se ne zna šta će bit' ni na čijen je dilu napravljena.

Nikola nasrne na Stipu. Zgrabi jedan nož iz kompleta koji visi na zidu. Zastane, stežući grčevito nož u ruci.

STIPE: Nikola brate.

Nikola baci nož na pod i izjuri van. Ulazi Seka.

SEKA: Šta je? Šta je ovde?

Seka pogleda u Stipu koji bulji u nož na podu.

SEKA (*uzdahne*): O Bože.

Mrak.

(Bošnjak, 2011.)

U takvu okružju pojava Sekina zaručnika (polu)inteligenta Mladena, koji mnogo vremena provodi u kontemplativnim šetnjama te je dionik kulturnog kružoka koji recitira poeziju i planira medeni mjesec sa Sekom provesti u Veneciji, djeluje suviše redikulozno. Promociju antiintelektualizma Bošnjak pojačava zadržavajući regionalno obojeni diskurs pri imenovanju prepoznatljivih umjetničkih punktova, pojedinih književnih referenca (*Hamlet*) te Mladenove replike zadobivaju ironičan prizvuk. Drugi punkt u drami koji djelomično afirmira antiintelektualizam vezan

je uz Sekina sina iz prvog braka, zagrebačkog studenta agronomije koji u urbanoj sredini ne odolijeva njezinim stereotipnim napastima te uslijed ovisnosti o narkoticima zanemaruje studij. Time se dodatno iskazuje i zazor od urbanog prostora karakterističan za zavičajnu umjetnost.

Vitalizam je u Bošnjakovoj drami u izravnoj vezi sa zadatostima ruralnog prostora u kojem djeluju trudeći se ne biti uprljani plodovima kapitalističke ekonomije koja za sada ne opterećuje promatrani dramski prostor. Stoga će cjelokupna obitelj zimi sudjelovati u rezanju mesa i topljenju čvaraka tijekom svinjokolje (1. i 2. čin) ili pak ljeti na obradi pršuta te kasnije očekivanju nove ture prasaca za otkup i tov (3. i 4. čin). Tako zidanu atmosferu sela u unutrašnjosti Dalmacije koja je bazirana na neraskidivim sponama protagonista uz zavičajnu grudu pojačava snažno iskazivanje solidarnosti s vlastitim rodnom, preko podsjećanja na pretke i iskazivanje zahvalnosti:

SEKA: Al' sad ne moraš radit, pa te opet nema, i ona je opet u depresiji a brzo će ti i dica bit u depresiji. Sad moraš bit uz njizi, dok još ima vremena. Vama je sve teško, volite radit zato jer onda ne morate mislit, ne morate razgovarat o stvarima o kojima bi trebalo razgovarat. A razgovarat se Nikola mora i sa ženom i sa braćom. Stipe te je moga tužit a nije te tužijo. Znači da opet ima nešto u njemu, možda vridnije od osan iljada maraka, a to zaboravljamo. Sve zaboravljamo. Ne znamo di su nan pokopani baba i did, je l' to sramota? Još malo pa nećemo znat ni di smo mater pokopali a cili smo se život u nju kleli. Kad ste jon bili zadnji put na grobu? Znan po travi da niste bili, jer bi se neko sit'jo ponit kosir i posić travu, a ne je uvik ja sićen. Ne more se uvik misl't na sutra, šta će se ist, šta će se rad't, triba nekad stat i okren't se iza sebe, pribroj't one koje smo... ostav'li...

(Bošnjak, 2011.)

Antimodernizam kao (protu)tendenciju (pa posljedično i jedan njegov teorijski usustavljen odvjetak – *Heimatkunst*) shvatili smo slijedeći zapažanja Zorana Kravara kao razrađenu kritiku građanske moderne, koja ostavlja dojam unutrašnje ustrojenosti i tematskog kontinuiteta iako njegove tekstove, artefakte i ideologeme prati atribut iracionalnosti koji se očituje kao: »... implikacija polemike s racionalizmom moderne i s njegovim doktrinarnim i institucionalnim utjelovljenjima: s prosvjetiteljskom filozofijom, s prirodnom znanošću, s proceduralnom racionalnošću ekonomske društvene sfere, s metodom legitimacije autoriteta u demokratski ustrojenim društvima« (Kravar, 2003: 23).

Ukoliko promatramo systemske sastavnice modernih društava, *Heimatkunst* kao jednu od silnica *antimodernističke* tendencije i njegove autore zanimat će kapitalistička ekonomija s kojom će se obračunati kroz sinegdohično kritičko zapažanje, baš poput Elvisa Bošnjaka u drami *Nosi nas rijeka*, usmjeravajući se na iskustveno dostupne sadržaje ili aspekte tematskog kompleksa kada do izražaja dolaze partikularni spoznajni interesi *antimodernista*, ali i potisnuti, neimenovani strahovi u suočenju s modernom svakidašnjicom. Za našu temu od posebnog će interesa biti uspostavljeno pravilo Zorana Kravara koje glasi: »kapitalistička ekonomija ključni je predmet kritike u tekstovima gdje nedostaju izravni pozivi na promjenu svijeta...« (Kravar, 2003: 131) .

Stoga, u promatranoj drami, ne razmatra se ona cjelovito i teorijski, već se konstatira sinegdohičkim motivima poput primjerice imetka, obiteljske stečevine i njezina razdjeljivanja, prirodne znanosti i njezina odnosa prema industrijskoj proizvodnji koju nam Bošnjak predstavlja kroz polemike oko tradicionalne ili industrijske obrade grožđa ili svinjskog mesa, predstavnicima i afirmatorima urbanog prostora kao supstancijom modernog fenomena »mase«, u kojem iščezavaju predmoderni oblici ljudskog ponašanja i zajedništva (usp. Kravar, 2003: 130-131).

LITERATURA (IZ KOJE SE CITIRA ILI SE NA NJU UPUĆUJE)

- Boko, Jasen (2002.), *Nosi nas rijeka*, *Kazalište*, br. 9-10., HC ITI, Zagreb, str. 8-13.
- Bošnjak, Elvis (2011.), *Nosi nas rijeka i druge drame*, HC ITI, Zagreb.
- Kravar, Zoran (2003.), *Antimodernizam*, AGM, Zagreb.
- Nemec, Krešimir/Bobinac, Marijan (1997.), »Bečka i hrvatska moderna: poticaji i paralele«, u: *Fin de siècle Zagreb-Beč*, pr. D. Barbarić, Školska knjiga, Zagreb, str. 84-105.
- Sabljak, Sunčica (2013.), *Karl Schönherr. Austrijska drama između naturalizma i Heimatkunsta*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Zagreb, Zagreb, str. 373.
- Trojan, Ivan (2011.), »Odjeci bečke moderne u dramama Milana Ogrizovića«, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, zbornik XIII., *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 30. rujna do 1. listopada 2010. godine u Splitu, ur. C. Pavlović, V. Glunčić-Bužančić i A. Meyer-Fraatz, Zagreb-Split, str. 338-349.
- Watts, Donald (1975.), *Social values in some novels of the »Heimatkunst« movement*, PhD thesis, University of Warwick, 345 str. (http://wrap.warwick.ac.uk/58889/1/WRAP_thesis_Watts_1975.pdf)

ANTIMODERNISM IN ELVIS BOŠNJAK'S DRAMA »NOSI NAS RIJEKA«

Abstract

Elvis Bošnjak's drama *Nosi nas rijeka* (2002) critically refers to some of the systemic components of the Croatian modern society, thematically referring to *Heimatkunst* program as one of the most important literary proclamations of *anti-modernist* tendencies from the beginning of the 20th century in the German speaking area. Author observes the capitalist economy and social organization through a synecdoche critical observation, without the direct desire to change the world.

Ključne riječi: antimodernism; Elvis Bošnjak; »Nosi nas rijeka«; *Heimatkunst*; naturalism